

УДК 343.135

ГАРАНТІЇ ОХОРОНИ ПРАВ, СВОБОД ТА ЗАКОННИХ ІНТЕРЕСІВ УЧАСНИКІВ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ ПРИ ЙОГО ЗАКРИТТІ ПІД ЧАС ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

Біліченко Т.О., здобувач
кафедри кримінального процесу
Національна академія внутрішніх справ

Стаття присвячена дослідженняю механізму реалізації завдання щодо охорони прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження при закритті кримінального провадження під час досудового розслідування, встановленню комплексу відповідних процесуальних гарантій загального характеру. Встановлено, що загальними гарантіями охорони прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження при закритті кримінального провадження під час досудового розслідування виступають: судовий контроль і прокурорський нагляд; відновлення досудового розслідування у закритому кримінальному провадженні; інформування зацікавлених осіб про закриття кримінального провадження з роз'ясненням права на оскарження прийнятого рішення; забезпечення відшкодування завданої кримінальним правопорушенням шкоди потерпілому та цивільному позивачу, а також процесуальних витрат; право підозрюваного, його захисника, законного представника та захисника особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру, потерпілого, представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, цивільного позивача, його представника та законного представника, цивільного відповідача, його представника бути повідомленими про завершення досудового розслідування та ознайомитись з матеріалами досудового розслідування.

Ключові слова: форми закінчення досудового розслідування, закриття кримінального провадження; закриття кримінального провадження слідчим, прокурором; охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, гарантії охорони прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження.

Статья посвящена исследованию механизма реализации задачи по охране прав, свобод и законных интересов участников уголовного производства при его прекращении в процессе досудебного расследования, установлению комплекса соответствующих процессуальных гарантий общего характера. Установлено, что общими гарантиями охраны прав, свобод и законных интересов участников уголовного производства при его прекращении в процессе досудебного расследования выступают: судебный контроль и прокурорский надзор; возобновление досудебного расследования в прекращенном уголовном производстве; информирование заинтересованных лиц о прекращении уголовного производства с разъяснением права на обжалование принятого решения; обеспечение возмещения причиненного уголовным правонарушением вреда потерпевшему и гражданскому истцу, а также процессуальных издержек; право подозреваемого, его защитника, законного представителя и защитника лица, в отношении которого предусматривается применение принудительных мер медицинского или воспитательного характера, потерпевшего, представителя юридического лица, в отношении которого ведется производство, гражданского истца, его представителя и законного представителя, гражданского ответчика, его представителя быть проинформированными об окончании досудебного расследования и ознакомиться с материалами досудебного расследования.

Ключевые слова: формы окончания досудебного расследования; прекращение уголовного производства, прекращение уголовного производства следователем, прокурором; охрана прав, свобод и законных интересов участников уголовного производства, гарантии охраны прав, свобод и законных интересов участников уголовного производства.

Bilichenko T.A. GUARANTEES OF PROTECTION OF THE RIGHTS, FREEDOMS AND LEGITIMATE INTERESTS OF PARTICIPANTS OF CRIMINAL PROCEEDINGS AT ITS TERMINATION IN THE COURSE OF PRE-JUDICIAL INVESTIGATION

The article is devoted to research of the mechanism of realization of a task of protection of the rights, freedoms and legitimate interests of participants of criminal proceedings at its termination in the course of pre-judicial investigation, to establishment of a complex of the corresponding procedural guarantees of the general character. It is established that act as the general guarantees of protection of the rights, freedoms and legitimate interests of participants of criminal proceedings at its termination in the course of pre-judicial investigation: judicial control and public prosecutor's supervision; renewal of pre-judicial investigation in the stopped criminal proceedings; informing interested persons on the termination of criminal proceedings with an explanation of the right for the appeal of the made decision; ensuring compensation of the harm to the victim and civil claimant done by a criminal offense, and also procedural expenses; the right of the suspect, his defender, lawful representative and defender of the person concerning which application of coercive measures of medical or educational character is provided, the victim, the representative of legal entity concerning whom production is conducted, the civil claimant, his representative and the lawful representative, the civil respondent, his representative to be informed on the end of pre-judicial investigation and to examine materials of pre-judicial investigation.

Key words: forms of the end of pre-judicial investigation, termination of criminal proceedings; termination of criminal proceedings by the investigator, prosecutor; protection of the rights, freedoms and legitimate interests of participants of criminal proceedings, guarantees of protection of the rights, freedoms and legitimate interests of participants of criminal proceedings.

Постановка проблеми. Одним із завдань сучасного кримінального провадження, відповідно до ст. 2 КПК України, є охорона прав, свобод та законних інтересів його учасників. Конституцією України встановлено, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави (ст. 3).

Для правої держави є однаково важливими і боротьба зі злочинністю, і охорона прав, свобод та законних інтересів кожної людини. У цій сфері є недопустимими протиставлення публічних і приватних інтересів, а у разі їх конкуренції за окремими напрями – необхідним є встановлення справедливого балансу цих інтересів. При цьому, зважаючи на те, що права, свободи та законні інтереси осіб у кримінальному процесі зазнають найбільших обмежень через систему заходів державно-правового примусу, пріоритет охорони прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження є особливо актуальним.

Актуальною ця проблематика є як для усього кримінального провадження, так і для його окремих стадій, етапів. Не є виключенням і стадія досудового розслідування і, зокрема, одна із форм її закінчення – закриття кримінального провадження. Законне та обґрунтоване рішення про закриття кримінального провадження є запорукою охорони прав, свобод та законних інтересів не тільки підозрюваного, потерпілого, а й інших зацікавлених осіб. Відповідно, актуальним і таким, що має важливе теоретичне та практичне значення, є питання гарантій охорони прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження при його закритті під час досудового розслідування.

Ступінь розробленості проблеми. Питанням охорони прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального процесу, як і правовим аспектам та практиці закриття кримінального провадження (закриття кримінальної справи), завжди приділялась увага у процесуальній літературі. Свої роботи цим питанням у різні роки присвятили Л.Б. Алексеєва, Л.М. Володіна, Ю.М. Грошевий, П.М. Давидов, А.Я. Дубинський, М. В. Жогін, Л.М. Карнєєва, С.Г. Келіна, О.М. Ларін, Л.М. Лобойко, В.З. Лукашевич, В.Т. Маяренко, Р.І. Матюшенко, Г.М. Міньковський, М.М. Михеєнко, Д.Я. Мирський, П.П. Михайленко, Я. О. Мотовиловкер, В.Т. Нор, Н.З. Рогатинська, Г.В. Рось, В.М. Савицький, З.Д. Смітєнко, П.Л. Степанов, М.Г. Стойко, М.С. Строгович, П.І. Тарасов-Родіонов, Ю.М. Ткачевський, Л.Д. Удалова, Ф.Н. Фаткуллін, Г.І. Чангулі, В.Я. Чеканов, М.О. Чельцов, В. П. Шибіко, С.А. Шейфер, М.Є. Шумило, Н.А. Якубович та ін.

Визнаючи наукову цінність та значущість цих робіт, доводиться констатувати, що не всі проблемні питання вищено названих процесуальних інститутів отримали своє вирішення.

До того ж переважна більшість цих робіт не містить аналізу новацій чинного КПК України, зокрема, в аспекті охорони прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження саме при закритті кримінального провадження.

Мета статті – дослідження механізму реалізації завдання щодо охорони прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження при закритті кримінального провадження під час досудового розслідування, встановлення комплексу відповідних процесуальних гарантій загального характеру.

Виклад основного матеріалу. Як вказує О.Ф. Скаун, демократія в суспільстві тримається на двох засадах: верховенстві закону та забезпечені прав людини. Проте навіть проголошення людини найвищою соціальною цінністю та закріплення в конституції її основних прав і свобод не може мати жодного значення без реальних гарантій здійснення цих прав [1, с. 202].

Питання встановлення ефективної системи гарантій прав осіб – учасників правовідносин є предметом постійної уваги правників. Особливої актуальності ці питання набувають у сфері кримінального провадження, де виникають та дістають вияв найсуттєвіші обмеження конституційних прав та свобод громадян, де відносини особи та держави дуже часто супроводжуються інтенсивним примусовим впливом з боку останньої (затримання, тримання під вартою, відсторонення від посади тощо). Отже, права, яким наділені учасники кримінального провадження, не можуть самі по собі автоматично забезпечити своє існування. Роль чинників, що забезпечують їх реалізацію, виконує система законодавчо закріплених положень, завдяки яким у кримінальному процесі має бути забезпечений перехід від передбачених законом можливостей до реальної дійсності. До того ж гарантії прав особи виконують роль засобів, завдяки яким забезпечується можливість виключення чи прийнятні мінімізації професійних помилок з боку органів розслідування та правосудя щодо громадянина [2, с. 68].

При закритті кримінального провадження під час досудового розслідування загальними гарантіями охорони прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження виступають:

1. Судовий контроль – прокурорський нагляд. Ці правові гарантії відіграють важливу роль в охороні прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального провадження, що обумовлено специфікою стадії досудового розслідування. У своїй діяльності в цьому напрямі суд і прокурор є незалежними і діють виключно в межах своєї компетенції. Здійснюючи, відповідно до ч. 2 ст. 36 КПК України, нагляд за додержанням законів під час проведення досудового розслідування у формі процесуального керівництва, саме прокурор, виконуючи вимоги ч. 2 ст. 283 КПК України, зобов'язаний у найкоротший строк після повідомлення особі про підозру здійснити одну з таких дій: 1) закрити кримінальне провадження; 2) звернутися до суду з клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності; 3) звернутися до

суду з обвинувальним актом, клопотанням про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру. Поряд з цим аналіз положень ст. 284 КПК України засвідчує, що правом закриття кримінального провадження під час досудового розслідування наділений не тільки прокурор, а й слідчий. Так, відповідно до абз. 2 ч. 4 ст. 284 КПК України, слідчий приймає постанову про закриття кримінального провадження з підстав, передбачених п. п. 1, 2, 4, 9 ч. 1 ст. 284 КПК України, якщо в цьому кримінальному провадженні жодній особі не повідомляється про підозру. Відповідно, прокурор приймає постанову про закриття кримінального провадження щодо підозрюваного з усіх підстав, передбачених ч. 1 ст. 284 КПК України.

Таким чином, положення ч. 2 ст. 283 КПК України не повною мірою узгожуються з положеннями ч. 4 ст. 284 КПК України, на що вже зверталась увага у процесуальній літературі [3, с. 555].

Загалом, охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження при його закритті під час досудового розслідування забезпечується засобами судового контролю і прокурорського нагляду через: 1) отримання прокурором копії постанови слідчого про закриття кримінального провадження, можливість її скасування у зв'язку з незаконністю чи необґрунтованістю, у тому числі за скаргою заявника, потерпілого (ч. 6 ст. 284 КПК України); 2) розгляд і вирішення слідчим суддею скарг заявника, потерпілого, його представника чи законного представника, підозрюваного, його захисника чи законного представника, представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, на рішення слідчого, прокурора про закриття кримінального провадження (п. 3, 4 ч. 1 ст. 303, ст. ст. 304–307 КПК України); 3) розгляд і вирішення скарг заявника, потерпілого, його представника чи законного представника, підозрюваного, його захисника чи законного представника, представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, на рішення слідчого судді про відмову у задоволенні скарги на постанову про закриття кримінального провадження (ч. 3 ст. 307, ч. 2 ст. 309 КПК України).

У цьому контексті особливе значення набуває вимога щодо наведення у відповідних процесуальних документах (постанові слідчого, прокурора, ухвалі слідчого судді) відомостей про можливість та порядок оскарження процесуального рішення, зокрема, рішення слідчого, прокурора про закриття кримінального провадження чи слідчого судді про відмову у задоволенні скарги на постанову про закриття кримінального провадження.

Скасовуючи рішення про закриття кримінального провадження, прокурор, слідчий суддя тим самим фактично приймають рішення про відновлення досудового розслідування у цьому кримінальному провадженні. Водночас на відміну від відновлення досудового розслідування при його зупиненні питання відновлення досудового розслідування у закритому кримінальному провадженні чинним КПК України не врегульовані.

Слід зважати і на те, що на відміну від відновлення досудового розслідування при його зупиненні (ст. 282 КПК України), що виступає наперед планованим і закономірним актом попереднього зупинення, відновлення досудового розслідування у закритому кримінальному провадженні – це акт винятковий, наперед не запланований. Він відбувається не внаслідок активних дій і об'єктивних факторів, як при відновленні зупиненого досудового розслідування, а через встановлені недоліки досудового розслідування [4, с. 33–34]. Виходячи з цього, в аспекті забезпечення охорони прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження слід наголосити на необхідності інформування зацікавлених осіб про прийняття такого рішення, а також внесення відомостей про його прийняття до Єдиного реєстру досудових розслідувань.

2. Забезпечення відшкодування завданої кримінальним правопорушенням шкоди потерпілому та цивільному позивачу, а також процесуальних витрат. Відповідно до п. 10 ч. 1 ст. 56 КПК України, потерпілій має право на відшкодування завданої кримінальним правопорушенням шкоди в порядку, передбаченому законом. Таке ж право має і цивільний позивач (ч. 3 ст. 61 КПК України). Згідно із ч. 2, 3 ст. 122 КПК України, витрати, пов'язані із участю, зокрема, потерпіліх у кримінальному провадженні, здійснюються за рахунок коштів Державного бюджету України в порядку, передбаченому Кабінетом Міністрів України. Потерпілим, цивільним позивачам, свідкам оплачуються проїзд, наймання житла та добові (у разі переїзду до іншого населеного пункту), а також компенсація за втрачений заробіток чи відрив від звичайних занять.

Цивільний позов у кримінальному провадженні розглядається судом, при цьому особа, яка не пред'явила цивільного позову в кримінальному провадженні, а також особа, цивільний позов якої залишено без розгляду, має право пред'явити його в порядку цивільного судочинства (ч. 5, 7 ст. 128 КПК України).

На жаль, ст. 284 КПК України не містить положень, які б зобов'язували слідчого, прокурора при закритті кримінального провадження і надісланні копії відповідної постанови особам, зазначеним у ч. 6 ст. 284 КПК України, роз'яснювати право на пред'явлення у передбачених законом випадках цивільного позову в порядку цивільного судочинства, а також на відшкодування процесуальних витрат, що, безумовно, слід визнати недоліком нормативного врегулювання в аспекті охорони прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження при закритті кримінального провадження під час досудового розслідування.

3. Право підозрюваного, його захисника, законного представника та захисника особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру, потерпілого, представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, цивільного позивача, його представника та законно-

го представника, цивільного відповідача, його представника бути повідомленими про завершення досудового розслідування та ознайомитись з матеріалами досудового розслідування. У статтях КПК України, що визначають права відповідних учасників кримінального провадження, зокрема ст. ст. 42, 44, 46, 56, 58, 59 та ін., закріплено право на ознайомлення з матеріалами кримінального провадження. При цьому слід зазначити, що у цих статтях таке ознайомлення не обмежене певною формою (формами) закінчення досудового розслідування. Однак норми про порядок відкриття матеріалів сторонами та ознайомлення відповідних учасників кримінального провадження з матеріалами досудового розслідування, виходячи з положень ч. 1 ст. 290 КПК України, стосуються лише складання обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру.

Виходячи із необхідності забезпечення виконання завдання щодо охорони прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження при закритті кримінального провадження під час досудового розслідування, вважаємо, що усі ті учасники кримінального провадження, що є зацікавленими у прийнятті певного рішення по суті кримінального провадження, повинні мати право на ознайомлення з матеріалами кримінального провадження у випадку його закриття (а не тільки потерпілий, цивільний позивач, їх представники, законні представники відповідно до п. 11 ч. 1 ст. 56 КПК України).

Висновки. Таким чином, загальними гарантіями охорони прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження при закритті кримінального провадження під час досудового розслідування виступають: судовий контроль і прокурорський нагляд; відновлення досудового розслідування у закритому кримінальному провадженні; інформування зацікавлених осіб

про закриття кримінального провадження з роз'ясненням права на оскарження прийнятої рішення; забезпечення відшкодування завданої кримінальним правопорушенням шкоди потерпілу та цивільному позивачу, а також процесуальних витрат; право підозрюваного, його захисника, законного представника та захисника особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру, потерпілого, представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, цивільного позивача, його представника та законного представника, цивільного відповідача, його представника бути повідомленими про завершення досудового розслідування та ознайомитись з матеріалами досудового розслідування.

Наряду із загальними гарантіями охорони прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження при його закритті під час досудового розслідування можуть бути виділені й спеціальні гарантії, що забезпечують охорону прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження при його закритті за окремими підставами або групами підстав (наприклад, вживання заходів реабілітації та відшкодування (компенсація) шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю).

ЛІТЕРАТУРА:

1. Скакун О.Ф. Теорія права і держави : [підручник] / О. Ф. Скакун. – К. : Правова єдність, 2012. – 523 с.
2. Кучинська О. Гарантії забезпечення прав учасників кримінального провадження за новим Кримінальним процесуальним кодексом України / О. Кучинська // Слово Національної школи суддів України. – 2012. – № 1. – С. 67–73.
3. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар / Відп. ред.: [С.В. Ківалов, С. М. Міщенко, В. Ю. Захарченко]. – Х. : Одіссея, 2013. – 1104 с.
4. Якупов Р. Х. Возобновление предварительного следствия : [учебное пособие] / Р. Х. Якупов. – Волгоград : Изд-во ВСШ МВД СССР, 1976. – 56 с.